

УДК 94(477)

*Віктор Павленко\**

## **ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ХЕРСОНЩИНИ У СПРАВІ «СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ»: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ (20-і – 30-і РОКИ ХХ СТ.)**

*У статті здійснено джерелознавчий аналіз кримінально-слідчих справ, що стосуються звинувачення української інтелігенції Херсонщини в участі у «контрреволюційній організації» з метою повалення радянської влади і встановлення буржуазно-демократичної республіки європейського типу.*

*Щоб краще зрозуміти суть справи, автор статті характеризує суспільно-політичну ситуацію, що склалась в Україні в 20-і – на початку 30-их років ХХ століття. Автор виявляє і характеризує особливості слідчих справ, акцентує увагу на тому, що деякі з них викликають запитання. Ці матеріали містять багато інформації щодо діяльності української інтелігенції в галузі освіти і культури в період політики коренізації і потребують подальшого об'єктивного вивчення.*

**Ключові слова:** *інтелігенція, тоталітарний режим, арешт, репресії, реабілітація.*

Демократичні зміни, які відбуваються в Україні протягом років незалежності, уможливили вивчення проблеми репресій, що здійснювались більшовицькою владою проти української інтелігенції у вказаний та в інші періоди існування тоталітарного режиму. Цей трагічний процес, що завдав величезних непоправних втрат українському народу та менталітету української нації, знайшов відображення в багатьох і різноманітних публікаціях [2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 16, 19, 20].

За останню чверть століття та в попередні роки відбулась реабілітація численних жертв каральної системи, але ще й сьогодні залишається багато недостатньо вивчених сторінок вітчизняної історії, що торкаються даної теми, в тому числі й на Херсонщині (під терміном «Херсонщина» маємо на увазі

---

\* Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та методики викладання факультету психології, історії та соціології Херсонського державного університету.

## В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

територію сучасної Херсонської області в межах існуючого на сьогоднішній день адміністративно-територіального устрою).

У фондах Державного архіву Херсонської області та в архіві Управління Служби безпеки України в Херсонській області відклалось чимало документів, дослідження яких дає змогу відтворити цілий ряд доленосних подій, невідомих як науковцям, так і широкому загалу. Виявленні і проаналізовані нами джерела (7 архівно-кримінальних справ), наповнені важливою інформацією. Тривалий час вони були засекречені і тому не були введені до наукового обігу. Здійснюється це в перше. Тому автор статті висловлює вдячність керівництву Управління СБУ в Херсонській області за надану можливість працювати з відповідними матеріалами, а також свою подяку працівникам архівного підрозділу за кваліфіковані консультації і поради. Деякі справи репресованих (наприклад відомого письменника і громадського діяча М.Ф. Чернявського) зберігаються в Державному архіві Херсонської області і вже опрацьовані науковцями.

Актуальність даної роботи визначається потребою подальшого неупередженого висвітлення регіональної історії, яка ще не відображена в літературі. Крім того, матеріали, що містяться в статті, можуть поповнити фонди музею історії Херсонського державного університету напередодні його 100-річчя.

Звичайно, величезний масив джерел з даної проблематики не вичерпується лише тими з них, про які буде йти мова, а це означає, що попереду велика робота по їх виявленню і дослідженню.

Щоб краще зрозуміти зміст кримінально-слідчих справ і все, що відбувалось в той час на Херсонщині, необхідно пригадати суспільно-політичну ситуацію що склалась в Україні в 20-ті – на початку 30-их років минулого століття і розглядати місцеві події в історичному контексті.

А тогочасна ситуація була складна і не прогнозована. Після більшовицького перевороту 1917 р. і громадянської війни на більшості земель

### В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

України, як і на майже всій території колишньої Російської імперії, почала зміцнюватись радянська влада, що по своїй суті не була демократичною. Всупереч пропагандистським твердженням її фундаторів і не дивлячись на величезні людські і матеріальні втрати в роки жорстокої збройної боротьби за міфічне «щасливе майбутнє», життя абсолютної більшості народу, в порівнянні з дореволюційним періодом, погіршилось в усіх сферах. Особливо гостро це відчувалось на Півдні України, де у 1921–1923 рр. лютував голод, викликаний розрухою та політикою «воєнного комунізму». Закономірним результатом деструктивних процесів стало розчарування в революції навіть у середовищі її колишніх прихильників і апологетів. Невдоволення державою «диктатури пролетаріату» зростало в усіх соціальних верствах, включаючи членів більшовицької партії і прибічників утопічної ідеї комунізму. Щоб відвернути неминучий крах узурпаторського режиму, його вожді змушені були зробити деякі тимчасові послаблення як в економічній, так і в національній і культурній політиці. Врятувати катастрофічне становище змогла Нова економічна політика (НЕП), запроваджена у березні 1921 р., та політика «коренізації», що в Україні дістала назву «українізація» (квітень 1923 р.). Таке відносне «потепління» мало своїм завданням зміцнення правлячого режиму і тривало до кінця 20-их років, після чого відбулось повернення до відверто репресивних, звичних для існуючої системи методів управління.

При цьому слід зауважити, що значна частина людей, включаючи відомих представників української інтелігенції, повірила обіцянкам влади і активно підтримала новий курс. Як показали події 30-их років, для багатьох очікування незворотніх позитивних змін, зокрема в національному і культурному будівництві, виявились безпідставними і навіть трагічними. Невиправдана довірливість коштувала позбавлення волі або й втрати життя.

У 30-і роки українська інтелектуальна еліта, що прагнула до демократії і вільного національного розвитку, закономірно стала одним із головних об'єктів сталінського політичного терору. Фактично «українізація», хоч і привела до

### В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

цілого ряду тимчасових позитивних змін і успіхів, згодом перетворилась у широкомасштабну, організованою більшовицькою владою, політичну провокацію проти національної інтелігенції (так само як НЕП проти селян і підприємців міст). Політика коренізації, Нова економічна політика виявились підступними і добре обміркованими програмами тоталітарного режиму. За їх допомогою більшовицька влада виявила і знищила найкращих і найбільш активних борців за національне відродження України та найбільш талановитих і працьовитих хліборобів і підприємців. Знаряддям знищення народу стали органи ВЧК-ОГПУ. Згодом багато їх співробітників теж зазнали репресій.

Наявні кримінально-слідчі справи дають можливість досліднику провести історичну реконструкцію минулих подій, виявити конкретні імена як арештованих, так і тих, хто вів слідство, прослідкувати їх подальшу долю.

Арешти представників української еліти на Херсонщині почались в червні 1931 р. (хоча декого заарештували ще наприкінці зими) [13, арк. 2], в рамках справи «контрреволюційної організації» української інтелігенції. Названа справа виникла як відлуння та складова масштабної «Справи спілки визволення України», але на регіональному рівні. Ця справа була сфальсифікованою ОДПУ за вказівками партійного керівництва для знищення української інтелігенції, що заявила про себе як активна сила в період політики коренізації.

Процес у справі «СВУ» відбувся 1930 р., у Харкові, тодішній столиці України. За фальсифікованими звинуваченнями у націоналізмі та контрреволюційній діяльності до різних строків ув'язнення було засуджено 45 відомих діячів науки і культури, серед яких академіки О. Єфремов та М. Слабченко. Надуманість і політичне замовлення цього процесу були настільки очевидні, що у народі про нього дуже влучно говорили: «Опера СВУ, музика ДПУ». Суд відбувався у приміщенні Харківського оперного театру, і був схожий на виставу, де всі ролі були розподілені і вивчені завчасно [19]. Лише в серпні 1989 р. прокуратура України офіційно оголосила про відсутність складу злочину у діях репресованих і опротестувала вирок.



## В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

Після судилища у столиці розпочалась підготовка до подібного дійства на місцях. Для цього треба було виконати відповідно роботу, що знайшло вияв у арештах і допитах науковців, вчителів, письменників, службовців української національності. Зазнали репресій приблизно 30 тисяч осіб з різних регіонів, у тому числі й на Херсонщині.

Спробуємо охарактеризувати виявлені джерела, де зафіксовані події, пов'язані з «контрреволюційною організацією» української інтелігенції на Херсонщині і висловити деякі міркування щодо особливостей, притаманних таким справам як взагалі, так і дослідженим під час нашої роботи.

Виявлені кримінально-слідчі справи загалом добре збереглися і знаходяться у такому стані, що дозволяє ознайомитись із слідчими матеріалами. Вони містять протоколи обшуку (трусу), постанови про арешти фігурантів справи, їх анкети, власноручно написані автобіографії, протоколи допитів звинувачених та свідків, особисті зізнання і заяви, листування слідчих органів, вироки судових органів та позасудових «трійок», контрольні-наглядові справи, що були здійснені і оформлені в наступні роки та ін. Речові докази відсутні, але в деяких справах знаходяться якісні (в анфас і в профіль) фото арештованих [7, 11, 13] (Див. додатки 4, 5). Всього було опрацьовано 9 кримінально-слідчих справ, із них по даній темі 7, майже в усіх більше 100 аркушів.

У ході подальшого вивчення документів можна з'ясувати, що в 20-х роках минулого століття свідки чи арештовані складали свої показання власноручно, а вже у 30-і роки слідчі під час допитів самі вели записи. При цьому у них виникала можливість редагувати, або ж доповнювати тексти, чи навпаки, щось пропускати.

Протягом слідства структура справ могла змінюватись. Працівники органів безпеки здебільшого виконували завдання політичного характеру, а не прагнули до об'єктивного виявлення всіх обставин справи, тому відчутно ухил в бік пошуків доказів для звинувачення. Водночас факти, що могли виправдати арештанта, ігнорувались. Наприклад, бланки допитів уже містили готові

**В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...**

стандартні формулювання висновків відносно достатньої кількості зібраних доказів для ув'язнення людини. Так, у бланку постанови про лише початок слідчих дій уже було твердження про злочинну діяльність громадянина (далі треба було написати його прізвище та ініціали) [13, арк. 1] (Див. додаток 1). Це була підказка для слідчого, що програмувала подальші дії, і йому треба було тільки заповнити бланк, записуючи анкетні дані.

Якщо деякі папери не відповідали заданій концепції кримінальної справи, а концепція могла кілька разів змінюватись, такі незручні папери вилучались. Про факти вилучення і перетасовки паперів у слідчих справах, навіть про можливе переписування деяких з них, свідчить зміна пагінації деяких аркушів. Часто на одному аркуші бачимо кілька номерів, перекреслених або ж виправлених. У деяких справах взагалі змінювалась нумерація і аркушів і самих справ, що було типовим явищем при оформленні подібних матеріалів і його зафіксували дослідники і в інших регіонах [1, с. 95-97].

Важливо також відзначити, що хоча вже сам арешт був тяжким ударом для людини, методи слідства в 20-і роки ще не були такими жорстокими і брутальними, як у 1937–1938 рр. Про це говорить зміст звинувачувальних висновків і винесених на початку 30-их років вироків. У них відсутні такі суворі покарання як розстріл чи тривале ув'язнення. Як правило, це заслання у віддалені райони чи ув'язнення в концтабір до 5-ти років, інколи умовно [11, 13], або й взагалі звільнення від кримінальної відповідальності [18, арк. 45]. Але вже наприкінці 30-их років деякі фігуранти справ були повторно арештовані і за вирокком спеціальних «трійок» розстріляні [11, арк. 17]. Основою для розправи стала їх попередня діяльність, зафіксована документально в 20-і роки. На ту обставину, що доказів у «контрреволюційній діяльності» бракувало, і на початку 30-их років слідство і прокуратура відзначили відсутність складу злочину у діях звинувачених і вони навіть були звільнені з-під варти, інші слідчі у 1937–1938 рр. вже не звертали уваги.

## В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

До усього слід додати, що в 1939–1940 рр. кілька співробітників Херсонського відділу внутрішніх справ були арештовані і звинувачені у незаконних методах слідства та його фальсифікації в період 1937–1938 рр., за що отримали вищу міру покарання – розстріл, а деякі були позбавлені волі від 7 до 10 років [21, арк. 106].

Ще однією характерною особливістю слідчих є те, що на першому етапі ознайомлення з ними здається, нібито власноручні показання арештованих достовірні і не можуть викликати сумнівів. Такі свідчення подаються, як можливо вважали допитувані, з вигідних для них позицій. Адже вони мали можливість дещо приховати, а на чомусь навпаки акцентувати увагу, а щось і вигадати. Але головне полягає в тому, що сьогодні не можна бути впевненим у відсутності у таких показаннях співавторства слідчого. Відомі випадки, коли слідчий заздалегідь готував схему-конспект таких зізнань. Конкретні приклади описуються в спеціальній літературі [1, с. 97].

У справах знаходяться як власноручні показання обвинувачених, так і передруковані на машинці на цигарковому папері. В деяких є власноручно написані автобіографії.

Сьогодні складно, точніше майже не можливо дізнатися, за яких обставин велося слідство та які методи при цьому застосовувались. Та найважливіше відповісти на головне питання: де правдиві свідчення, а де показання, засновані на інформації, отриманій під тиском або ж фальсифіковані чи вигадані. Щоб спробувати відповісти на ці визначальні питання, необхідно, крім всього іншого враховувати як особу слідчого, так і арештованого.

Спочатку розглянемо, хто вів слідство. Більшість справ про «контрреволюційну організацію» на Херсонщині оформлені співробітниками Одеського сектора ОДПУ в Херсоні Красновим та Лукіним. Щодо Краснова, то з документів можна лише зрозуміти, що він уповноважений даного сектора. Відносно Лукіна, відомостей значно більше. Його постать в усіх відношеннях цікава і неоднозначна, тому варто на неї звернути увагу. Це допоможе краще

### В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

зрозуміти особливості справи. В різних джерелах збереглося багато інформації про О.О. Лукіна [12]. Він відомий не лише як «співробітник ЧК» з багатою біографією, але і як письменник і кіносценарист, за творами якого в 60-і – 70-і роки виходили на екран гостросюжетні кінофільми пригодницького характеру.

Лукін Олександр Олександрович народився в 1901 р. в Одесі. Учасник громадянської війни, член РКП(б) в 1918–1921, 1936–1940 роках і з 1944 по 1975 рік, до кінця життя. На початку 20-их років служив у Херсонській міліції, де успішно боровся з кримінальною злочинністю [14, с. 167], потім працював у Одеській ВЧК. Наприкінці 20-их років – помічник уповноваженого Одеського ОДПУ (нова назва ВЧК з кінця 1923 р.) у Херсоні. Його керівником у той час був Д.М. Медведєв – теж відома особа (у роки Другої світової війни командував спеціальним партизанським загonom, в якому діяв легендарний радянський розвідник М. Кузнєцов). Д.М. Медведєв відомий і як автор книги «Сильні духом» («Це було під Ровно») та інших літературних творів. Герой Радянського союзу. В 1934 р. О. Лукін працював у Одеському ОДПУ, деякий час знаходився під арештом. У 30-і роки закінчив Харківський інститут народного господарства. Далі працював на посаді заступника начальника Особливого відділу УНКВС по Московській області, в 1940 р. був звільнений із цієї посади і виключений з партії (відновлений в 1944 р.). У роки Другої світової війни знаходився в опер-групі уже згадуваного полковника Д. Медведєва, двічі стрибав з парашутом в німецький тил (в 1942, 1943 рр.), став начальником агентурної розвідки загону «Переможці» НКВС. Після війни О. Лукін – начальник 4-го відділу 4-го управління Народного комісаріату державної безпеки СРСР і замісник керівника опер-групи цього ж комісаріату. У 1955 р. вийшов у відставку у званні підполковника і активно зайнявся літературною діяльністю, завдяки якій став відомим як письменник і сценарист. Його художні твори (книги і публікації в журналах) користувались попитом, успіх мали і кінофільми, де він був співавтором сценарію. Найбільш відомі з них пригодницькі повісті «Співробітник ЧК» (1957), «Тиха» Одеса» (1964)

### В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

(обидва твори у співавторстві з Д. Поляновським). За цими творами було знято одноіменні художні фільми. Також з-під його пера постала книга «Николай Кузнецов» (серія ЖЗЛ, у співавторстві з Г. Гладковим). Більш детальну інформацію про літературну діяльність О. Лукіна вміщено на інтернет ресурсах [12]. У пригодницькій повісті «Співробітник ЧК» йдеться про боротьбу з бандитизмом у Херсоні в 1918–1920 рр. У 1963 р. відомий на той час режисер Борис Волчек за цим твором створив одноіменний художній фільм, який з успіхом демонструвався в кінотеатрах і по телебаченню. Хоча і повість і фільм – художні твори, але водночас вони автобіографічні. У них розповідається про реальні події, що відбувались в Херсоні. В 60-і – 70-і роки минулого століття деякі учасники зображених подій були ще живі. Головну роль у кінофільмі талановито зіграв молодий актор, що згодом здобув загальне визнання – Олександр Дем'яненко (в майбутньому – Шурік із кінострічок Л. Гайдая), а також у фільмі знімалися відомі глядачам актори Євген Євстігнєєв, Олег Єфремов, Ірина Скобцева.

О.О. Лукін був нагороджений багатьма високими нагородами і мав очевидні заслуги перед радянською владою. Водночас, розслідуючи кримінальні справи як щодо її справжніх, так і вигаданих ворогів, він і сам неодноразово зазнавав різних утисків та необґрунтованих звинувачень і навіть репресій від тоталітарного режиму (як і його начальник Д. Медведєв). У ті часи ніхто не був захищений від сваволі потужної каральної системи. Помер Лукін у Москві у 1975 р.

Як бачимо, слідство по даній справі проводили такі співробітники, яких не можна вважати кваліфікованими і малограмотними. Крім професійних здібностей, які в майбутньому виявились ще більш виразно в різних ситуаціях, вони безумовно, мали ще й літературний хист. Тому протоколи допитів, свідчення та інша документація оформлені грамотно, їх вирізняє літературна російська мова, гарний стиль викладу, який схожий в показаннях всіх звинувачуваних. Документи читаються з інтересом, можливо це «заслуги»

**В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...**

слідчих як співавторів тексту. Разом з тим необхідно зазначити, що в літературі, автори якої аналізують подібні справи, навпаки, підкреслюється недостатня грамотність слідчих при оформленні справ [1, с. 100].

Не можна напевне стверджувати, але якщо мислити гіпотетично, то в даному випадку, співробітники ОДПУ, маючи відповідні здібності, могли кваліфіковано підготувати все необхідне. Відомо багато випадків, коли слідчі змушені були виконувати накази, шукати докази для звинувачення безневинних людей і обгрутовувати їх в міру своїх можливостей. Через деякий час, коли змінювались обставини, могли самі ж визнати безпідставність арешту, як і сталось відносно фігурантів даної справи.

Як уже зазначалось, для кращого розуміння суті справи «СВУ» на Херсонщині та оцінці її об'єктивності необхідно враховувати як особу слідчих, так і обвинувачуваних. Про перших вже сказано достатньо. Що торкається звинувачених, то не дивлячись на те, що це були люди різного соціального походження, між ними багато спільного. Вони мали вищу освіту. Деякі закінчили Херсонський інститут народної освіти [15], дехто – університети [13], але всі вони – представники української інтелігенції, що не симпатизували радянській владі, і в 20-і роки, в період проголошення політики «українізації» намагались використати ситуацію для обмеження впливу існуючого режиму в сфері культурного будівництва, мріяли про зміну влади на більш демократичну.

Як свідчать показання в'язнів, усі вони визнали існування «контрреволюційної організації» на Херсонщині і свою належність до неї, хоча не визнали своєї провини. Деякі написали заяви покайного змісту, з визнанням успіхів радянської влади і готовністю до щирої співпраці із слідством. Як приклад можна привести зізнання одного із основних фігурантів справи – Мирненка Олександра Наумовича, 1883 р. народження, уроженця м. Хорол Полтавської губернії, освіта вища – Київський університет, викладача Херсонського інституту народної освіти, які він дав власноручно 29 листопада 1931 р. Йдеться про його належність до «контрреволюційної організації» і



В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

мотиви вступу до неї. Цим показанням передувала заява Мирненка О.Н., подана 26 липня і написана власноручно, в якій він визнає свою «контрреволюційну діяльність» і зв'язок з антирадянською організацією, а також висловлює каяття і готовність співпрацювати із слідством, надаючи правдиві свідчення [13, арк. 4] (Див. додаток 2).

Після ознайомлення з цим документом, закономірно виникає низка запитань. Згідно матеріалів справи, зокрема анкети звинуваченого, Мирненко О.Н. арештований 25 лютого 1931 року, хоча сама анкета заповнена лише 5 червня 1931 р. [13, арк. 7] (Див. додаток 3).

Його заява про готовність на співпрацю із слідством датована 26 липня цього ж року, а показання він почав давати 29 липня [13, арк. 14]. Не відомо, чи проводились із ув'язненим якісь слідчі дії протягом п'яти місяців перебування під вартою (з 25 лютого по 26 липня), так як у наявних у справі документах це не зафіксовано, як і про умови його утримування.

На початку своїх зізнань О.Н. Мирненко пояснює, що спонукало його до вступу в «контрреволюційну організацію». Ось вони в оригіналі: «Признавая свою принадлежность к украинской к/р организации на Херсонщине и активное свое участие в к/р деятельности этой организации я хочу рассказать и вскрыть все уголки к/р деятельности своей и всей организации.

Прежде всего я хочу сказать о том, что меня толкало на борьбу с Советской властью. Мой отец был купцом, владел домостроениями и кроме того он имел 90 десятин собственной земли, крупный с.х. инвентарь, наземных рабочих. Я окончил Киевский университет, до революции я жил конечно лучше чем после революции. Я не принадлежал ни к каким партиям, но я наблюдал украинское движение и у меня появилась мысль о возможности существования украинской буржуазной демократической республики. В первые годы после революции я соприкасался с украинцами-шовинистами, почва у меня была готовая и таким образом я стал на путь борьбы с Советской властью» [13, арк. 14].

## В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

Ще більше запитань виникає після детального вивчення справи. В ході допитів та інших слідчих дій Мирненко О.Н. своєї провини у шкідницькій діяльності не визнав [13, арк. 6-13, 19-29, 39-45, 72-79, 158]. При цьому арештований дав чимало свідчень про себе та діяльність інших членів «контрреволюційної групи», спрямовану на розвиток української освіти і культури згідно завдань політики коренізації. Як відомо, така діяльність в 20-і роки всіляко заохочувалась, а вже на початку 30-х вважалась злочинною. Але в даному випадку все скінчилось відносно вдало. Постановою судової трійки при колегії ДПУ УСРР від 5 березня 1932 р. Мирненко О.Н. отримав вирок – ув'язнення в концтабір терміном на 3 роки умовно і був звільнений з-під варти [13, арк. 185]. У цей же період порівняно м'які вироки отримали й інші фігуранти справи. Та вже в 1937 р. інший учасник «контрреволюційної організації», доцент Херсонського інституту народної освіти Легенький З.В., який у 1932 р. був звільнений від покарання за відсутністю провини [11, арк. 84], знову був арештований і розстріляний як учасник «СВУ» [11, арк. 177]. Щодо Мирненка О.Н. то відомо лише те, що в червні 1999 р. відповідно до висновку Херсонської обласної прокуратури він був повністю реабілітований, так як в матеріалах справи відсутня сукупність доказів, що підтверджують обґрунтованість притягнення його до відповідальності [13, арк. 187]. Подібні рішення були прийняті і відносно інших представників української інтелігенції.

Завершуючи огляд матеріалів слідства, необхідно також додати, що вони окрім того, що містять важливу інформацію щодо репресивної політики тоталітарного режиму, є одночасно цікавим історичним джерелом для вивчення діяльності української інтелігенції у сфері національно-культурного будівництва в 20-і роки минулого століття. У цьому полягає ще одна, але не остання, їхня цінність.

З усього сказаного стає зрозумілим, що актуальність даної проблеми не є тимчасовою. Існуюча репрезентативна джерельна база дає можливість

## В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...

об'єктивно вивчити тогочасні події і надати їм сучасну неупереджену оцінку. Над виконанням цього завдання працює автор даної статті, а результати його досліджень будуть опубліковані в наступних випусках журналу.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ**

1. Білокінь С. І. Джерелознавчі проблеми вивчення слідчих НКВС. Проблеми історії України : факти, судження, пошуки / С. І. Білокінь // Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 3. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 90–101.
2. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного правління в СРСР (1917–1941 рр.) : Джерелознавче дослідження / С. Білокінь // Сіверський літопис. – 2014. – № 6. – С. 383–386.
3. Водотика С. Г. Трагічна доля академіка ВУАН М. Є. Слабченка / С. Г. Водотика // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. // Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 3. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 76–84.
4. Водотика С. Г. Академік Михайло Єлисеєвич Слабченко. Нарис життя та творчості / С. Г. Водотика. – Київ-Херсон, 1998. – 141 с.
5. Галицька Т. В. Архівні документи про репресії стосовно українознавців (1920–1930 рр.) / Т. В. Галицька // Архіви України. 2001. – № 6. – С. 26–38.
6. Демченко Т. Великий терор : пам'ять і дослідження / Т. Демченко // Краєзнавство. – 2012. – № 2. – С. 151–152.
7. Задирака Филипп Макарович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 4967 ФС. 11.07.1931–5.03.1932. – 91 арк.
8. Касьянов Г. В. Сталінізм і українська інтелігенція (20–30-і роки) / Г. В. Касьянов, В. М. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1991. – 96 с.

**В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...**

9. Костюк Г. О. Сталінізм в Україні : (Генеза і наслідки) / Г. О. Костюк. – К. : Смолоскип, 1995. – 508 с.

10. Котляр Ю. В. Тоталітаризм в Україні / Ю. В. Котляр // Історичний архів. Наукові студії : Зб. наук. праць. – Миколаїв : ЧДУ ім. П. Могили. – 2011. – Вип. 6. – С. 166–167.

11. Легенький Захар Васильевич. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 4381 ФС. 12.06.1931–5.06.1932 (27.11.1937). – 178 арк. + 5 арк. контрольно-наглядова справа (КНС)

12. Лукин Александр Александрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%83%D0%BA%D0%B8%D0%BD,%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80\\_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D1%83%D0%BA%D0%B8%D0%BD,%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87)

13. Мирненко Александр Наумович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 5006 ФС. 1.06.1931–5.03.1932. – 187 арк.

14. Павленко В. Я. З історії Херсонської міліції (20-ті роки ХХ ст.) / В. Я. Павленко // Scriptorium nostrum. – 2015. – № 1–2. – С. 166–176 (167). [Електронний ресурс]: [сайт] / Херсонський державний університет. Наукові збірки. – Режим доступу : [sn.kspu.edu](http://sn.kspu.edu).

15. Проценко Дмитрий Федорович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 2428 ФС. 17.09.1929–30.04.1930. – 103 арк.

**В. Павленко. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України»...**

16. Рубльов О. С. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-і роки ХХ ст.) / О. С. Рубльов, Ю. А. Черченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 305 с.

17. Сидоренко Максим Михайлович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 4966 ФС. 12.06.1931–24.10.1939. – 103 арк.

18. Ситник Ігнатий Максимович. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 4959 ФС. 11.05.1931–24.05.1931. – 112 арк.

19. Снегірьов Г. Набої для розстрілу / Г. Снегірьов. – К. : Дніпро, 1990. – 167 с.

20. Ткачова Л. І. Дореволюційна інтелігенція в радянській тоталітарній системі / Л. І. Ткачова // Краєзнавство. – 2012. – № 2. – С. 49–57.

21. Шаров Николай Николаевич. – Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області. – Фонд «Припинений» на осіб, яких знято з оперативного обліку. – Архівна кримінальна справа 2294 ФС. 10.10.1937–16.01.1939 (18.12.1940). – 106 арк.

*В статье осуществлен источниковедческий анализ уголовно-следственных дел по обвинению украинской интеллигенции Херсонщины в участии в «контрреволюционной организации» с целью свержения советской власти и установления буржуазно-демократической республики европейского типа.*

*Для лучшего понимания сути дела, автор статьи характеризует общественно-политическую ситуацию, что сложилась в Украине в 20-е – в начале 30-х годов ХХ столетия. Автор исследует и характеризует особенности следственных дел, акцентирует внимание на том, что некоторые из них вызывают вопросы. Эти материалы содержат много информации в отношении деятельности украинской интеллигенции в сфере образования и культуры в период политики коренизации и нуждаются в дальнейшем объективном изучении.*

**Ключевые слова:** интеллигенция, тоталитарный режим, арест, репрессии, реабилитация.

*The analysis based on the sources of criminal investigation files concerning the allegation of Kherson Ukrainian intellectuals who participated in "counterrevolutionary organization" to overthrow the Soviet regime and to establish the bourgeois-democratic republic of European type are made in the article.*

*The author studies the special political situation prevailing in Ukraine in the 1920th - early 1930th to understand the problem better.*

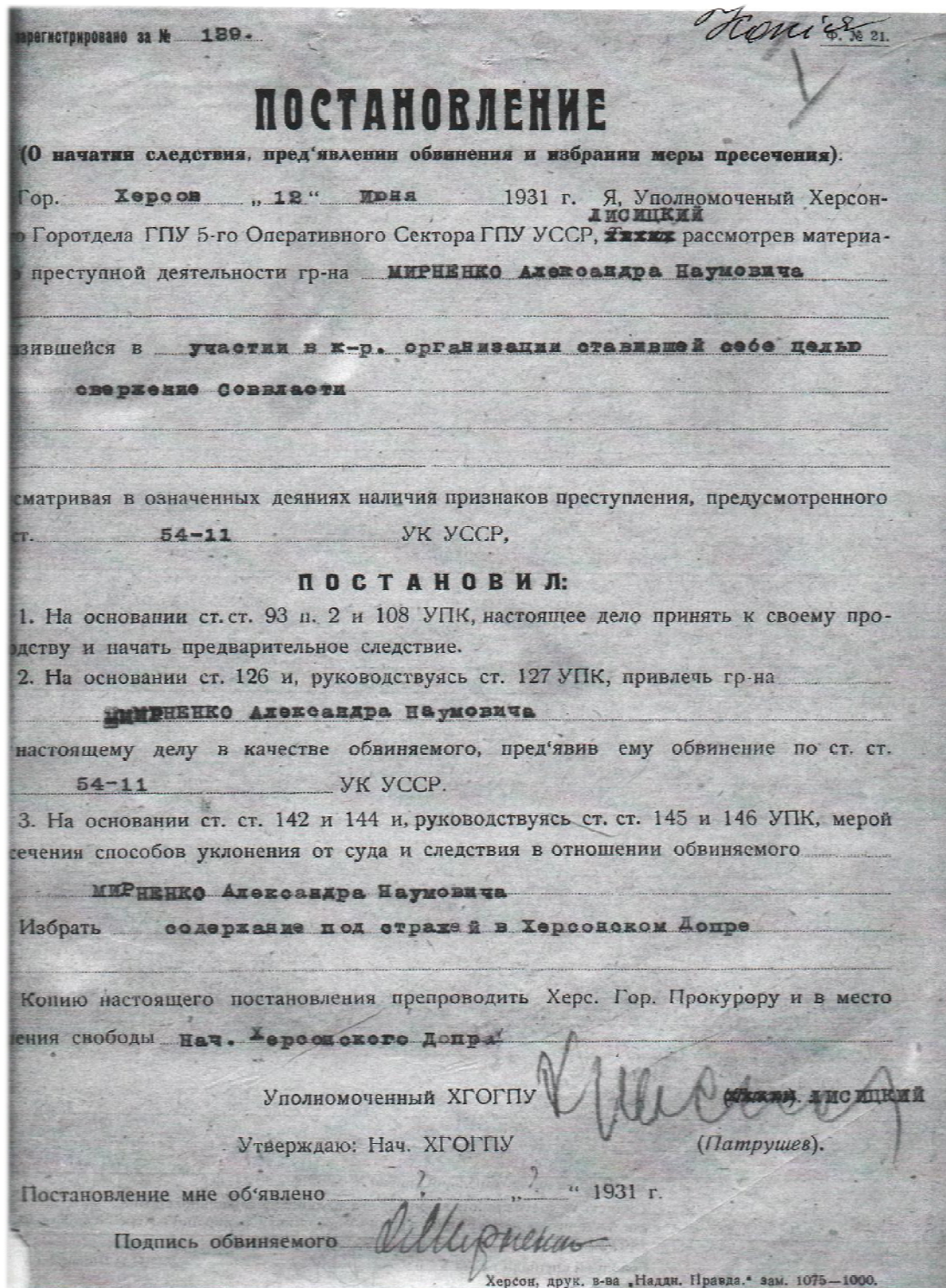
*After a short period of facilitation during the korenizatsya policy, the Bolshevik totalitarian authority came back to the usual dictatorial management. Then the arrests and punishment began again. Revised investigation files help to learn the names not only of the arrestees but of those who prosecuted interrogations and to explore their destiny.*

*The author identifies and describes the features of criminal files, focuses on the fact that some of them raise some questions. It is remarked that the investigation information is an important historical source not only for studying the repression events. These files contain a lot of information about the of Ukrainian intellectuals activities in the field of education and culture during the korenizatsya policy and require for the further objective study.*

**Keywords:** *intellectuals, totalitarian regime, arrest, repression, rehabilitation.*



ДОДАТОК № 1



Постанова про початок слідчих дій у справі Мирненка О.Н. [13, арк. 1]



ДОДАТОК № 2

11 Жовтня

Государственному Политическому Управлению  
 Украинской Федерации Временного Союза м. Краков

Здравствуй.

Успехи социалистического строительства в СССР во всех областях; в области индустриализации страны, наращивания советского вооружения и массового роста коммунистических, в области интеллигентии и в частности в области культурно-научно-исследовательского строительства, свидетельствуют о безраздельном в СССР наряду с неслыханными успехами в коммунистическом строительстве - во что привело меня к убеждению, что всякая действительность, направленная не на пользу социалистического строительства в Советском Союзе, является контр-революционной. Успешное выполнение пятилетнего и десятилетнего пятилетних планов индустриального строительства, достигнутыми в эти годы социалистическими методами организации труда - все это является захватывающим процессом, который захватил и меня. Целью является видеть работать землекоп и покровитель Советского государства и на пользу социалистического строительства, и решите дать полностью свои знания и свой личный опыт и о деятельности этой организации, с которой я был связан.

В.М. Зв.

Великопольщина

Згідно архівної кримінальної справи № 5006-фп, арк.4, ф.6.  
 Точність та достовірність з оригіналом архівної кримінальної справи яка знаходиться на зберіганні в архіві Управління СБ України в Херсонській області.  
 ЗАСВІДЧУЮ

Головний спеціаліст САЗ УСБУ *ШШ* Н.В.Шевченко

Власноручна заява Мирненка О.Н. [13, арк. 4]



ДОДАТОК № 3

При заполнении анкеты лицо, ведущее дело, предупреждает обвиняемого об ответственности за дачу ложных сведений.

**АНКЕТА ОБВИНЯЕМОГО**

5. Умань 1931 года

В О П Р О С Ы		О Т В Е Т Ы	
Фамилия . . . . .		Мирненко	
Имя и отчество . . . . .		А-дрю Иаушович	
Дата рождения . . . . .		1883 25-го Августа	
Место рождения . . . . .		Харьков окр. Харьковская губ. р.	
Адрес . . . . .		село, город Харьков Краматорский ул. Херсон окр. Херсон р.	
Время ареста . . . . .		25 февраля 1931г.	
Место задержан . . . . .		ЛТД ГМУ	
Откуда и когда грибы . . . . .			
РОД ЗАНЯТИЙ ИЛИ МЕСТО СЛУЖБЫ:			Соц.-проф. принадлежность:
сельское хозяйство	округ, село		рабочий (произв., не производств).
тяжелая индустрия	название и адрес предприятия, должность		крестьянин(кулак, зажиточный, середняк, бедняк)
легкая индустрия и сахарн. промышленность	название и адрес предприятия, должность		профессор
местная промышленность	название и адрес предприятия, должность		учитель
транспорт	название ж. д. должность		учащийся
кооперация	название и адрес предприятия или учр., должн.		спец . . . . .
госторговля	название и адрес предприятия или учр., должн.		служащий
финансы	название и адрес учреждения, должность		лицо своб. проф.
госучреждения	название и адрес учреждения, должность		военно-служащий
органы ГПУ	наименование органа, должность		выборное лицо
органы мил. и розыска	наименование органа, должность		кустарь
армия и флот	название части, должность	Школа Училища при школе. руководителем	частный предприниматель, торгов.
школы и культурно-просвет. организац. и учрежд.	название учр. или организац., должность		служ. культура
обществен. организации (парт. проф. добр. о-ва)	наименование организации, должность		проч. занятий
частная торговля и промышленность	название предприятия, должность		без опред. занят.
кустарные ремесла	род ремесла		
прочие			
ПАРТИЙНАЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ:			
чл. ВКП(б) . . . . . орг., бил. № . . . . ., б. чл., канд. ВКП(б), чл. ЛКСМ, чл. ЛКСМ, меньшевик, анархист, лев. эсер, прав. эсер, лев. сионист (чл. . . . .), чл. ЕКРП, чл. ЕКНСМ, чл. Укр. парт . . . . . чл. ПНС, чл. партии дашнак цупюн, проч. парт. . . . ., беспартийный.			
ПРЕДСОЮЗНАЯ ПРИНАДЛЕЖНОСТЬ:			
чл. союза . . . . . бил. № . . . . .			

Херсон, изд. в. «Надп. Гр.» зм. 498-800.

Анкета Мирненка О.Н. [13, арк. 2]

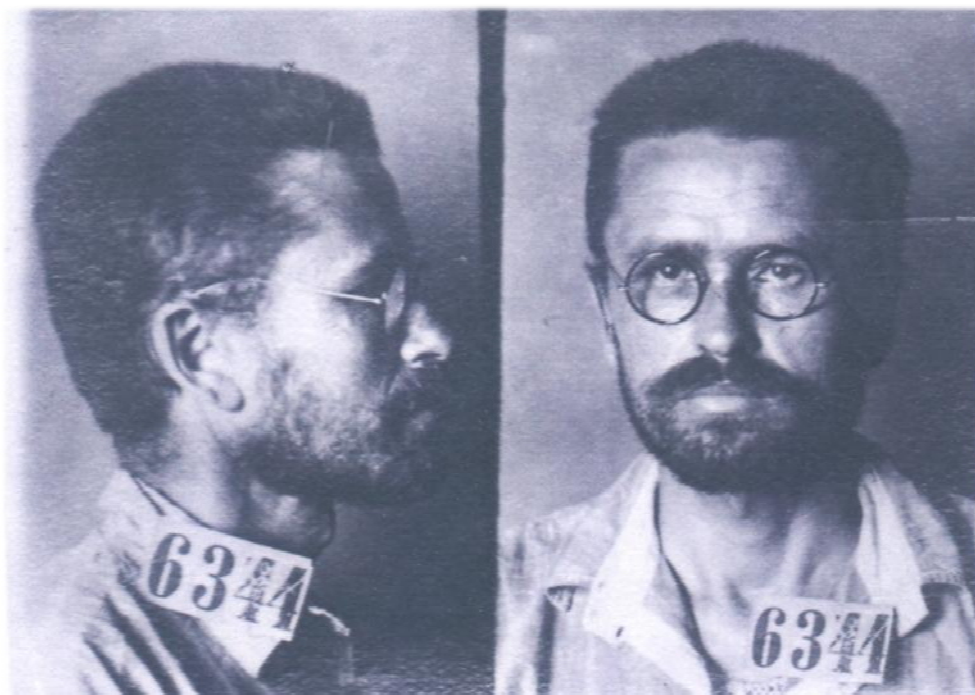


ПРОДОВЖЕННЯ ДОДАТКУ № 3

Пол . . . <i>Мужеский</i> . . .	Мужской, женский		
Образование . . . <i>Высшее</i> . . .	Высшее; среднее, писшее, малограмотный, и		
Возраст . . . . . <i>47</i> . . . . .	До 17 лет, от 18 до 24 лет, от 25 до 55 лет, ст		
Национальность . . . <i>Украинец</i> . . .	Украинец, русский, еврей, поляк, немец, м проч. нац.		
Гражданство . . . <i>СССР</i> . . . . .	СССР, иностранец		
ПРЕСТУПЛЕНИЕ (В ЧЕМ ОБВИНЯЕТСЯ)			
I. К.-р. деятельность: белая, украинская. II. Принадлежность к антисоветским партиям к.-р. агитация и пропаганда . . . . . III. Вое (среди кого и характер агитации) IV. Эконом. шпионаж и к.-р. V. Бандитизм (в пользу кого) VI. Незаконный переход границы. VII. Контрабанда. VIII. Фаль IX. Воинские преступления. X. Злоупотребление властью и дискредитирование власти XII. Взятничество. XIII. Беспечность. XIV. Проч. прест. . . . . ст. ст. УК			
Степень родства	Фамилия, имя и отчество	Возраст	Род занятий или место службы и должность
1	<i>Мирненко Николай Антонович</i>	<i>41</i>	<i>дом. хозяйство</i>
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
Подпись обвиняемого . . . . . <i>Мирненко</i>			
Где содержится			
За кем числится			
Основ. зачисления			
Особые приметы обвиняемого			
Примечание:			
<p>Згідно архівної кримінальної справи № 5006-фп, арк.2 (зворот), ф 6. Точність та достовірність з оригіналом архівної кримінальної справи яка знаходиться на зберіганні в архіві Управління СБ України в Херсонській області. ЗАСВІДЧУЮ</p> <p>Головний спеціаліст САЗ УСБУ <i>Шевченко</i> Н.В. Шевченко</p>			

Анкета Мирненка О.Н. [13, арк. 2]

ДОДАТОК 4



Мирненко Олександр Наумович,  
викладач Херсонського інституту народної освіти [13]

ДОДАТОК 5



Легенький Захар Васильович,  
доцент Херсонського інституту народної освіти [13]